

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: ЦІННІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОБ'ЄДНАННЯ

NATIONAL IDENTITY OF CITIZENS OF UKRAINE: VALUABLE POTENTIAL OF UNIFICATION

Статтю присвячено питанню формування національної ідентичності українців і ціннісному потенціалу їхньої консолідації в умовах незалежності й протягом війни. Дослідження є актуальним, оскільки на сучасному етапі розвитку українського суспільства важливо відстежити вектори та перспективи процесів формування загальноукраїнської ідентичності. Відзначається, що проблема національної ідентичності є ключовою для українського суспільства. За результатами соціологічних досліджень розглянута динаміка й ціннісні орієнтації українців, які є відображенням процесу формування національної ідентичності протягом років незалежності та сучасної ситуації у воєнний період. Указується, що в країні довгий час не було перспектив об'єднання населення в поліетнічну націю, бо національна ідентичність перебувала в амбівалентному стані. Незавершеність формування національної ідентичності українців проявлялася в недостатній відданості ідеї незалежності й територіальній цілісності держави, що було особливо притаманне значним групам населення Східного та Південного регіонів, а також значному регіональному розмежуванню з політичних, мовних і культурних питань. Відзначено, що українці переживають глибоку ціннісну перебудову, оскільки повномасштабна війна призвела до згуртування й піднесення національного духу українців. Національна ідентичність українців формується в складних суспільно-політичних умовах, але саме цей фактор значно прискорив процес консолідації українського суспільства, розпочав процес формування загальноукраїнських цінностей, у яких домінують ідеї гордості за свою націю, прагнення до державної незалежності тощо. Запропоновано висновки про процес формування національної ідентичності українців і розглянуто перспективи щодо наукового вивчення формування національної ідентичності завдяки ціннісному потенціалу об'єднання українців на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: національна ідентичність, українці, цінності, українське суспільство, регіони України, аналіз, консолідація.

The article is devoted to the issue of the formation of the national identity of Ukrainians and the value potential of their consolidation in the conditions of independence and during the war. The research is relevant because at the current stage of the development of Ukrainian society it is important to trace the vectors and perspectives of the processes of formation of the all-Ukrainian identity. It is noted that the problem of national identity is key for Ukrainian society. Based on the results of sociological research, the dynamics and value orientations of Ukrainians are considered, which are a reflection of the process of national identity formation during the years of independence and the current situation during the war period. It is pointed out that for a long time there were no prospects for uniting the population into a multi-ethnic nation in the country, because the national identity was in an ambivalent state. The incompleteness of the formation of the national identity of Ukrainians was manifested in the lack of commitment to the idea of independence and territorial integrity of the state, which was especially characteristic of large groups of the population of the Eastern and Southern regions, as well as significant regional demarcation on political, linguistic and cultural issues. It was noted that Ukrainians are going through a deep value adjustment, since the full-scale war led to the unity and elevation of the national spirit of Ukrainians. The national identity of Ukrainians is formed in difficult socio-political conditions, but this very factor significantly accelerated the process of consolidation of Ukrainian society, started the process of formation of all-Ukrainian values, which are dominated by the ideas of pride for one's nation, the desire for state independence, etc. Conclusions about the process of the formation of the national identity of Ukrainians are offered and the prospects for the scientific study of the formation of the national identity due to the value potential of the unification of Ukrainians at the current stage of the development of Ukrainian society are considered.

Key words: national identity, Ukrainians, values, Ukrainian society, regions of Ukraine, analysis, consolidation.

УДК 323.1 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.54.43>

Редькіна Г.М.

к.політ.н.,
доцент кафедри соціології
Дніпровський державний технічний
університет

Постановка проблеми. Наукова актуальність вивчення національної ідентичності українців є незаперечною, особливо у воєнний період. Дослідження вказаного питання є вагомим чинником впливу на соціальні, політичні, культурні процеси. Також національна ідентичність українців і її формування зокрема в контексті пришвидшення інтеграційних процесів з Європою й цивілізованим світом загалом отримує зараз нові виклики.

Вивчення науковцями національної ідентичності українців має велике значення й для національної безпеки. В умовах ворожих викликів розуміння змісту й ціннісного потенці-

алу єднання українців дає можливості для розуміння сучасних соціальних і політичних процесів в Україні. Проблема національної ідентичності українців зараз є наріжним каменем не тільки для українського суспільства, а й усього світу. Консолідація українського суспільства, очевидні регіональні відмінності українського населення в напрямі Схід-Захід указують на потребу досліджувати вказане питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вивчення національної ідентичності українців, дає змогу зрозуміти, що зазначене питання є доволі дослідженим особливо останнім часом.

Значний науковий доробок у вивчення проблеми національної ідентичності залишили такі закордонні дослідники, як П. Альтер, Р. Брубейкер, Ю. Габермас, Е. Сміт, С Ханг-тінгтон та інші.

Українська психологічна наука постійно опікується проблемами національної ідентичності. Варто відзначити доробки О. Бичка, М. Боднар, О. Васильченко, О. Шевченко й інших учених. На особливу увагу заслуговують монографії П. Гнатенка, В. Павленка й С. Тагліна, у яких представлені ґрунтовні філософські та психологічні проблеми ідентичності в межах національної психології та етнопсихології.

Існують численні наукові розробки таких українських дослідників, як Л. Аза, Н. Беліцер, Я. Грицак, В. Євтух, І. Ібрагімова, Г. Касьянов, А. Колодій, І. Кресіна, Н. Победа, М. Розумний, М. Рябчук, М. Степико й інші вчені, які подають розуміння процесів розвитку та формування нації, способи збереження її ідентичності, унікальності її історії, культури й мови. І. Курас, О. Майборода, Л. Нагорна, М. Михальченко, О. Рафальський та інші науковці розглядали питання, пов'язані зі змістом та аналізом національної ідентичності українців, наповненням її компонентів, пошуком шляхів консолідації української поліетнічної нації.

Заслужують на увагу моніторинги Інституту соціології НАН України й опитування Центру ім. О. Разумкова, які всебічно охоплюють стан українського суспільства. Значний внесок у вивчення національної ідентичності українців зробили Є. Головаха, С. Дембицький, Н. Паніна, А. Ручка, М. Шульга й інші, які досліджували різноманітні аспекти національної ідентичності, її формування, вплив культурних і соціальних чинників, її роль у суспільстві.

Виділимо та виокремимо питання, що не досить вивчені й потребують подальшого дослідження, пов'язані з формуванням національної ідентичності українців на основі ціннісного потенціалу, аналізу й комплексного оцінювання змін зазначеного соціального феномена протягом років незалежності України тощо.

Метою статті є визначення особливостей формування української національної ідентичності на основі даних соціологічних досліджень населення України в умовах державної незалежності й аналіз стану ціннісного потенціалу об'єднання громадян України на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Український професор-емігрант С. Шелухін у «Листі до галичан» зазначав: «Єдність української нації можлива лише тоді, коли нація має єдину душу, одну психологію, одну духовну культуру» [9, с. 103].

Наголошуючи на значимості самоусвідомлення нації, В. Липинський писав: «Нація – це реалізація хотіння до буття нацією, коли нема

хотіння, виявленого в формі ідеї, – нема нації» [4, с. 387].

Англійський учений Е. Сміт відзначає: «Люди повинні ідентифікувати себе з нацією, якщо прагнуть свободи й самореалізації» [11, с. 82].

Уявлення про поняття ідентичності й концепції, що його описують, є багатограними. Узагальнюючи різноманітні погляди, треба відзначити, що національна ідентичність є усвідомленням спільних етнокультурних характеристик, спільного минулого й спільної долі населення. Проблема національної ідентичності є ключовою для українського суспільства.

В. Онищук відзначає, що внутрішньосистемні трансформації суспільних відносин у напрямі розбудови держави й участь України в глобалізаційних процесах призвели до змін у свідомості населення: з'явилися нові уявлення, очікування, оцінки, нове сприйняття дійсності, відбулася руйнація старих і формування нових соціальних цінностей [7, с. 233].

За словами І. Ібрагімової, ідентичність є тим, що проговорюється свідомо й підсвідомо, те, що позиціонується через посилення на визнані цінності [3, с. 110].

Л. Аза стверджує, що критерії ідентичності здатні змінюватися мірою того, як змінюються ціннісні орієнтації та інтереси людей [1, с. 93].

За результатами всеукраїнського моніторингу Інституту соціології НАН України, динаміка відповідей на питання «Ким Ви себе перш за все вважаєте?» протягом 1992–2023 рр. така: «громадянином України» – 45,6% і 79,5%; «мешканцем села, району чи міста, у якому Ви живете» – 24,0% і 7,4%; «громадянином колишнього Радянського Союзу» – 12,7% і 1,1%; «мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете» – 6,8% і 2,5%; «громадянином світу» – 6,4% і 3,1%; «громадянином Європи» – 3,8% і 2,3% відповідно [2, с. 22; 10, с. 485].

Протягом років незалежності України до повномасштабного вторгнення РФ частка опитуваних, які ідентифікували себе як громадяни України, майже удвічі перевищувала частку тих, які ототожнювали себе передусім із певною місцевістю (селом, районом чи містом), у 8–9 разів – частку тих, які відчували себе мешканцями певного регіону [14, с. 10].

Але звернемо увагу на те, що за всі роки незалежності до повномасштабної війни частка тих, хто ідентифікував себе як громадянин України, збільшувалася несуттєво. Утім у результаті широкомасштабного вторгнення ідентифікація українців як громадян своєї країни підвищилася фактично до свого рівноважного максимуму (орієнтовно це 75–80%) і закріпилася на ньому (таблиця 1) [2, с. 23].

Отже, українському загалу до повномасштабної агресії РФ найбільш властива була локально-територіальна (місцева) ідентич-

«Ким ви себе перш за все вважаєте?» – «громадянином України», % опитаних

1992	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015
45,6	41	41	44,2	51,6	51,7	51,2	48,4	50,6	64,4	57,3
2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022	2022	2023	
						лютий	липень	грудень		
60,0	56,9	58,6	59,8	61,7	62,6	64,6	84,6	79,7	79,5	

ність. Повсякденна зосередженість громадян на проблемі самовиживання й виживання сім'ї спричинила помітні диспропорції в структурі свідомості, зокрема в тих складниках, що проявляються через патріотичне почуття. Патріотизм українців залишався регіональним, слабо пов'язаним із загальнонаціональними проблемами [5, с. 50].

У стабільних суспільствах регіональна ідентичність не домінує в ієрархії ідентифікацій, але в умовах трансформаційних процесів може мати перевагу над національною. Регіоналізм найбільше проявляється в тих суспільствах, де не завершився процес формування національної ідентичності й територіальна ідентифікація є головною [13, с. 57].

Впливовість держави на міжнародній арені дає змогу сформуванню спільний базис для подолання внутрішніх конфліктів. Багатообіцяючою натомість виглядає перспектива бачення своєї країни як впливового й авторитетного гравця на міжнародній арені. Гордість за країну – природне почуття громадянина, підсилення його конкретними прикладами створить спільне тло для позитивної ідентифікації з державою її громадян у всіх регіонах [8, с. 112].

За даними досліджень Центру ім. О. Разумкова, проведених у 2000, 2003, 2005 рр., тих, хто дуже пишаються тим, що вони є громадянами України, – 20,3%; тих, хто скоріше пишається, ніж ні, – 36,0%; не дуже пишаються – 26,5%; зовсім не пишаються – 7,9%; важко відповісти було 9,3% громадян. Сукупна частка негативно налаштованих (тих, що не дуже пишаються й зовсім не пишаються) на Сході становила 44,4%, на Півдні – 42,4%, у Центрі – 31,2%, на Заході – 16,1% [15, с. 4].

Уже пізніше, за результатами опитування Центру ім. О. Разумкова, відповідаючи на запитання: «Наскільки Ви пишаєтесь тим, що Ви громадянин України?», у 2023 р. 94,0% опитаних громадян України відповіли, що «дуже пишаються» або «скоріше пишаються» своїм громадянством. У 2015 р. таких було 68,0%, у 2010 р. – 62,0%, у 2000 р. – 62,0%. Особливо помітне зростання частки тих, хто «дуже пишається» українським громадянством, – від 23,0% у 2000 р. до 71,0% у 2023 р. Порівняно з 2000 р. частка тих, хто пишається українським громадянством, зросла в Західному регіоні із 76,0% до 97,0%, у Централь-

ному регіоні – із 63,0% до 94,0%, у Південному регіоні – із 55,0% до 94,0%, у Східному регіоні – із 67,0% до 89,0% [6, с. 185].

Важливим чинником ідентифікації, цілком зрозуміло, є мова. І це ще один із аспектів української поліетнічності: питання про визначення мовної ідентичності. За даними Фонду «Демократичні ініціативи», у січні 2006 р. назвали своєю рідною мовою українську 60,0% громадян, російську – 37,3%. За цього 36,1% респондентів заявили, що в родині спілкуються переважно українською, 33,3% – російською, а 29,5% зазначили, що говорять по-різному, залежно від обставин [8, с. 109].

У свою чергу, за результатами опитування Центру ім. О. Разумкова, проведеного у 2006 р., більшість (52,0%) громадян України вважали рідною українську мову; майже третина (30,7%) – російську. Майже для кожного шостого (15,6%) рідними були обидві мови рівною мірою, для кожного дев'ятого (1,1%) – інша мова. При цьому на Заході й у Центрі країни як рідна домінувала українська мова (90,3% і 72,0% відповідно), на Сході та Півдні більшість жителів уважали рідною російську мову (54,0% і 52,0%) або були білінгвами (23,5% і 17,0%) [12, с. 4, 5].

За даними досліджень Центру ім. О. Разумкова, у 2023 р. українську мову рідною назвали 78,0% опитаних, у 2017 р. таких було 68,0%, у 2015 р. – 60,0%, у 2013 р. – 58,0%. Відповіли, що й українська, і російська однаковою мірою є для них рідними, 16,0% опитаних (це майже стільки, скільки було у 2006 р., однак у 2013 та 2015 рр. частка таких була більшою – 23,0% і 22,0% відповідно). Частка тих, хто назвав рідною російською мову, становить 5,0%, у 2017 р. таких було 14,0%, у 2013 р. – 26,0% [6, с. 181].

Якщо порівнювати із 2006 р., то в Західному регіоні частка тих, хто вважає рідною українську мову, зросла із 90,3% до 98,0%, російську – зменшилася з 4,0% до 0,9%, й українську, і російську однаковою мірою – зменшилася з 3,0% до 1,0%. У Центральному регіоні частка тих, хто вважає рідною українську мову, зросла із 72,0% до 83,0%, російську – зменшилася з 13,0% до 4,0%, й українську, і російську однаковою мірою – статистично значуще не змінилася (14,0% і 13,0% відповідно). У Південному регіоні частка тих, хто вважає рідною українську мову, зросла із 41,0% до 63,5%, російську –

зменшилася з 33,0% до 10,0%, й українську, і російську однаковою мірою – статистично значуще не змінилася (24,0% і 22,0% відповідно). У Східному регіоні частка тих, хто вважає рідною українську мову, зросла із 32,0% до 48,5%, російську – зменшилася з 38,0% до 12,0%, й українську, і російську однаковою мірою – зросла з 28,0% до 38,0% [6, с. 181].

Отже, українська мова для жителів Заходу – це передусім цінність, для жителів Центру, Сходу й Півдня – засіб спілкування, і тільки під впливом непереборних обставин поступово починає перетворюватися на цінність. Зазначимо, що співіснування на одній території спільнот із різними мовно-культурними ідентичностями не є легким, проте за належної правової підтримки культурні питання – це лише знак, відголосок, показник регіонального розмежування. Крім того, важливою тезою є таке: виявляється, ми достатньо володіємо державною мовою, щоб використовувати її як мову міжнародного спілкування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Національна ідентичність є процесом, що постійно змінюється, відображаючи динаміку ціннісних орієнтацій суспільства. Національна ідентичність українців тривалий час перебувала в стані амбівалентності, неопределеності, неструктурованості. Чітко проглядалися тенденції до взаємного відчуження мешканців регіонів і формування локальних ідентичностей.

Незавершеність формування національної ідентичності українців проявлялася в недостатній відданості ідеї незалежності й територіальній цілісності держави, що було особливо притаманне значним групам населення Східного та Південного регіонів, а також значному регіональному розмежуванню з політичних, мовних і культурних питань. Утім потрібно відзначити й тенденції до об'єднання на основі спільних ціннісних орієнтацій щодо соціально-економічного вектору розвитку України.

Національна ідентичність українців формується в складних суспільно-політичних умовах, що характеризуються повномасштабною військовою агресією. Цей фактор значно прискорив процес консолідації українського суспільства, розпочав процес формування загальноукраїнських цінностей, у яких домінують ідеї гордості за свою націю, прагнення до державної незалежності тощо. Саме це демонструють соціологічні дослідження, які вже проведені у воєнний період.

Проаналізувавши стан українського суспільства в період війни, мусимо вказати на такі чинники, що мають вплинути на ціннісний потенціал об'єднання українців:

1. Сприймання історії. Українська національна ідентичність може бути зміцнена через більш глибоке сприйняття історії країни. Це

може включати вивчення важливих історичних подій, таких як Київська Русь, Голодомор, Чорнобильська катастрофа та Революція гідності.

2. Мовна політика. Українська мова є важливим елементом національної ідентичності. Політика, спрямована на підтримку й розвиток української мови, може сприяти зміцненню національної ідентичності.

3. Культурний обмін. Обмін культурними цінностями та досвідом з іншими країнами може допомогти українцям краще зрозуміти свою унікальність і важливість на світовій сцені.

4. Освіта. Освітні програми, які акцентують увагу на національній історії, культурі й мові, можуть відігравати важливу роль у формуванні національної ідентичності.

5. Громадянське суспільство. Активне громадянське суспільство, яке підтримує демократію, права людини й інші загальноприйняті цінності, може бути важливим фактором у формуванні національної ідентичності.

Зауважимо, що подальші дослідження національної ідентичності українців є вкрай актуальними й доречними, оскільки формування національної ідентичності українців є важливим процесом, що відбувається в контексті глобалізації та політичних змін.

Отже, зазначені висновки й перспективи є лише деякими з можливих напрямів для дослідження та розуміння перспектив формування національної ідентичності українців. Кожен із них вимагає подальшого аналізу й глибокого наукового вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аза Л. Етнічність у контексті національно-державної ідентифікації. *Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг*. Київ : Інститут соціології НАН України, 2006. С. 92–98.
2. Дембицький С. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство». Після 16 місяців війни. URL: <http://surf.li/koqek> (дата звернення: 22.09.2023).
3. Ібрагімова І. Питання ідентичності в політико-правовому контексті. *Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство* : конф. українських випускників програм наукового стажування у США, 18–21 вересня 2003 р., Львів : виступи учасників та дискусія. Київ : Стилос, 2003. С. 110–120.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 рр. Нью-Йорк : Видавнича корпорація «Булава», 1954. 470 с.
5. Майборода О. Громадянська відповідальність і патріотизм: особливості формування національної психології в сучасній Україні. *Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду*. Київ : Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. С. 37–51.
6. Мищенко М. Ідентичність громадян України: зміни в умовах війни. *Національна безпека і оборона*. 2023. № 1–2 (191–192). С. 173–188.

7. Онищук В.М. Національна та громадська самоідентифікація українського соціуму. *Вісник Одеського національного університету. Серія «Соціологія і політичні науки»*. Одеса, 2007. Т. 12. Вип. 6. С. 233–238.
8. Павленко Р., Вітер О. Різниця ціннісних орієнтацій у регіонах України: як подолати проблему «розколу». *Регіональна політика України: формування соціогуманітарних пріоритетів розвитку*. Київ, 2006. С. 99–119.
9. Потульницький В. Теорія української політології. Київ : Либідь, 1993. 190 с.
10. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2006 років. *Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2006. С. 419–569.
11. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращук. Київ : Основи, 1994. 224 с.
12. Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення. *Національна безпека і оборона*. 2006. № 7 (79). С. 2–38.
13. Татаренко Т. Специфіка регіональної ідентичності. *Нова політика*. 2001. № 6. С. 57–60.
14. Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку : експертна доповідь. Київ : НІСД, 2007. 264 с.
15. Якименко Ю., Литвиненко О. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії – 2006. *Національна безпека і оборона*. 2006. № 1 (73). С. 2–18.